

Січка М. Л.

методист Київського університету імені Бориса Грінченка

ЗАСНУВАННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ УСТАНОВ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У 1918-1922 рр.

Анотація. У статті висвітлюються організаційна діяльність мистецтвознавців Києва (Г. Г. Павлуцького, В. Л. Модзалевського, М. Ф. Біляшівського, Ф. І. Шміта, О. П. Новицького та ін.) по заснуванню мистецтвознавчих установ в Українській академії наук (з 1921 р. — Всеукраїнської академії наук). Проаналізовано їх внесок у розвиток наукової галузі через створення спеціальної дослідної бази при Академії. Розглянуто вплив радянської влади на формування структури Академії. Досліджено місце академіків-мистецтвознавців у становленні мистецтвознавчих інституцій Академії.

Ключові слова: мистецтвознавці Києва, кафедра всесвітнього мистецтва, кафедра українського мистецтва, ВУАН, Г. Г. Павлуцький, М. Ф. Біляшівський, Ф. І. Шміт, О. П. Новицький.

Заснування Української академії наук (УАН) у 1918 р. дало новий поштовх для мистецтвознавчих досліджень в Україні. Київ, як культурний та науковий центр, місце заснування УАН, — став місцем консолідації вчених, які приїхали сюди з метою розвитку наукової галузі.

Першим рокам становлення та розвитку УАН присвячені дослідження В. Г. Шмельова та В. А. Кучмаренка [1; 2], Ю. О. Храмова [3; 4], Л. В. Матвєєвої [5] та ін. Внесок мистецтвознавців у розбудову академічних установ розглядався здебільшого у контексті біографічних розвідок (С. І. Білокінь [6], О. І. Бонь [7; 8], І. О. Ходак [9], В. А. Афанасьєв [10] тощо) та у історії розвитку немистецьких підрозділів академії (С. І. Нестуля [11], В. А. Колеснікова [12] та ін.). Значний внесок у дослідження історії мистецтвознавчих установ Києва за останні кілька років зроблено І. О. Ходак [13; 14; 15]. Проте формування цих інституцій у структурі Академії досі не дістало комплексного висвітлення, тому **завданням** статті є розглянути організаційну діяльність академіків-мистецтвознавців по заснуванню мистецтвознавчих установ у структурі Української академії наук у Києві у 1918-1922 рр.

Становлення мистецтвознавчих установ починається ще з роботи Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук¹ у 1918 р. Для підготовки проекту організації

УАН протягом травня — червня 1918 р. велась організаційна робота та проводилось обговорення у наукових колах різних поглядів щодо майбутньої наукової установи. Зокрема, В. І. Вернадський у цей період відмічає у щоденнику необхідність створення у складі Української академії наук Відділу історії мистецтв — українського і слов'янського [1, с. 8; 16, с. 86].

Комісія працювала з 9 липня по 17 вересня 1918 р., обговорюючи питання пов'язані з концепцією розбудови Академії і вже на першому ж її засіданні було порушено питання про наукове дослідження історії українського мистецтва [1, с. 9, 87; 5, с. 6; 17, с. 3].

Крім того, про увагу до дослідження мистецтва ще на початку створення Академії говорить і те, що до складу Комісії, як один з представників УНТ [1, с. 149], увійшов Г. Г. Павлуцький — якого називають першим в Україні професійним мистецтвознавцем [10, с. 13]. Цікавим є те, що у червні 1917 р. УНТ вже обирало Г. Г. Павлуцького членом такої ж комісії по утворенню академії, коли М. С. Грушевський ініціював перетворення УНТ на академію [3, с. 75].

Варто відзначити і те, що секретарем Комісії по утворенню УАН був історик, археограф і мистецтвознавець, голова архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтва та національної культури В. Л. Модзалевський, який зокрема брав участь у роботі підкомісії для організації Історичного-філологічного відділу [1, с. 29, 150]. Ця підкомісія мала з'ясувати взаємовідносини між Академією наук і Національним історичним музеєм² для внесення відповідного пункту до статуту Академії [1, с. 58, 124, 169].

Вже на другому засіданні Комісії 12 липня 1918 р. Г. Г. Павлуцьким за дорученням М. П. Василенка було піднято питання про бажаність заснування Відділу історії мистецтв [1, с. 28]. Того ж дня комісія визначилась і з майбутнім поділом установ в УАН на три відділи. Українознавчі дослідження мали проходити у Першому (I) — Історико-філологічному відділі. Саме цей відділ на довгий час став основним місцем роботи мистецтвознавців та їх історико-культурних досліджень.

¹ Інша назва: Комісія по утворенню УАН. Або Комісія для вироблення законопроекту.

² Мав засновуватись разом з Національною бібліотекою при УАН.

На засіданні 20 липня 1918 р. обговорювалось питання про напрями досліджень з історії мистецтв у контексті структури I відділу [1, с. 35]. А вже 10 серпня 1918 р. до протоколу Комісії додається пояснювальна записка підкомісії (у складі Д. І. Багалія, А. Ю. Кримського, Г. Г. Павлуцького, Є. К. Тимченка), де пропонується 16 «катедр» (тобто спеціальностей) [3, с. 91], які поділяються на дві частини — українознавчі та загальні історично-філологічні науки. До складу першої частини підкомісією було виділено місце мистецтвознавчим дослідженням у вигляді Кафедри історії українського мистецтва, у зв'язку з усесвітньою історією мистецтва [17, с. 86-87; 18, с. 3]. Для дослідження цього напрямку статуту Академії передбачалось 2 академіки [1, с. 168]. Оскільки кафедри не були структурними підрозділами, то у «штатах Української академії наук у Києві та її установ» серед академічних установ при I відділі присутній Кабінет історії мистецтв, у якому і мали працювати мистецтвознавці [1, с. 179].

Загалом, особливістю першого статуту була його гнучкість: він дозволяв академікам, самостійно організувати постійні й тимчасові комісії, окрім передбачених статуту, залежно від наявних можливостей, а також долучати до них не лише співробітників Академії, але й сторонніх вчених [11, с. 17].

Новим етапом у розвитку УАН стало встановлення радянської влади. Крім труднощів післявоєнного становище Академія мусила пройти і через випробування реорганізаційними змінами, які мали на меті централізацію й політизацію наукової установи [3, с. 161]. Спершу 21 січня 1921 р. Рада народних комісарів (РНК) УСРР прийняла положення «Про Всеукраїнську академію наук», яким Академія підпорядковувалась Головпрофосвіті [5, с. 13; 19, с. 177, 179]. Згодом народний комісар освіти Г. Ф. Гринько декретом «запропонував» об'єднати УНТ з УАН [1, с. 267; 20, с. 78-79]. Відповідно у березні 1921 р. було вироблено новий статут, а також Народним комісаріатом освіти було створено Угодову комісію для розробки умов об'єднання УАН та УНТ.

Оскільки членами УНТ були всі знамі українські мистецтвознавці (Г. Г. Павлуцький, Д. М. Щербаківський, М. О. Макаренко, О. П. Новицький та ін.), це об'єднання повинно було посилити наукову потужність мистецтвознавчих досліджень академії. Державний статус Академії мав надати стабільне фінансування, яке дало б можливість вченим зосередитись на науковій роботі. Крім того, він мав забезпечити і відповідні адміністративні повноваження, необхідні зокрема для пам'яткоохоронної діяльності мистецтвознавців. Офіційний статус мав сприяти формуванню державної мережі до-

слідження та охорони пам'яток історії, культури та мистецтва, дозволив би установам Академії взяти на себе широкі організаційні повноваження.

З іншого боку, тенденція радянської влади до обмеження автономії академічних підрозділів, прагнення підпорядкувати наукові установи єдиному центру та захоплення владою особистих конфліктів затягнуло улагодження справи об'єднання. І УАН, і УНТ були змушені кілька років зосереджуватись на організаційній діяльності та залагоджувати конфлікти інтересів, що заважало науковій роботі. Тож, хоча 30 травня 1921 р. Спільне зібрання УАН затвердило умови про об'єднання УНТ та УАН (зокрема, затверджено було і влиття археологічних та мистецтвознавчих секцій УНТ у структуру УАН), але попереду на вчених чекав ще довгий процес адаптації до нових умов праці.

Після затвердження РНК УСРР 14 червня 1921 р. нового статуту Всеукраїнської академії наук (ВУАН), вона втрачала колишню автономію та мала працювати «на користь комуністичного суспільства». Статутом було не тільки перейменовано Академію, а й реорганізовано відділи. Гуманітарні науки, у тому числі мистецтвознавчі, мали відноситись до Суспільно-історичного (другого) відділу [1, с. 280; 19, с. 191]. Хоча 17 жовтня 1921 р. Спільне зібрання (за новим статутом — Рада) ухвалило вживати назву ВУАН відповідно до декрету РНК, воно практично продовжило керуватись старим статутом і не змінило розташування українознавчих досліджень у структурі Академії [3, с. 171-173].

Згідно статуту академіків обирали за «кафедрами». Проте ці кафедри не були структурними одиницями, а означали «галузь науки, спеціальність, по якій обирались академіки» [3, с. 111]. Цим терміном академіків традиційно розподіляли за науковими дисциплінами.

Першим мистецтвознавцем, який став дійсним членом УАН був член УНТ, організатор і директор Київського міського художньо-промислового і наукового музею¹ М. Ф. Біляшівський. Його кандидатуру було ухвалено на Спільному зібранні 24 травня 1919 р., а 31 травня 1919 р. через «потайне голосування» його обрано академіком по кафедрі української археології I відділу [1, с. 224, 442-444; 18, с. 4].

Оскільки на початку свого становлення українське мистецтвознавство було у тісному зв'язку з археологією, М. Ф. Біляшівський у контексті археологічних розвідок міг не лише досліджувати проблеми пов'язані з мистецтвом, але й займатись пам'яткоохоронною роботою. Про його самовіддану працю з охорони пам'яток свідчить, наприклад, те, що він був одним

¹ Тепер — Національний художній музей України.

з 16 академіків, які працювали у Києві у важкій 1920 р. [1, с. 256]. Він продовжував працювати у Києві до своєї смерті 21 квітня 1926 р. Протягом роботи в Академії він організував та очолював Комісію для складання археологічної карти (1920 р.), Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва (1920 р.), був заступником голови в Археологічній комісії (1921 р.) [21, арк. 1 зв.], Софійській комісії (1923 р.), а також членом Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) (1924 р.), Золотарської комісії (1922 р.) [11, с. 64; 12, с. 116].

Наступним академіком став мистецтвознавець з Петрограда, професор Харківського університету та член секції мистецтв УНТ Ф. І. Шміт. Його кандидатуру на обрання дійсним членом Академії по кафедрі історії всесвітнього мистецтва I відділу було ухвалено 30 травня 1921 р. А вже 6 червня 1921 р. Спільним зібранням його як академіка затверджено одним з редакторів енциклопедичного словника. Формально ж його обрали лише 13 червня 1921 р. «більшістю голосів проти двох» [1, с. 470-471].

За час роботи в Академії Ф. І. Шміт розгорнув активну діяльність зі створення мистецтвознавчих та пам'яткоохоронних установ в УАН. Він організував та очолював Кабінет мистецтв (1921 р.), Музей-кабінет дослідження дитячої художньої творчості при ньому (1922 р.), Археологічну комісію (1921 р.) та комітет (1922 р.), а згодом — ВУАК (1924 р.) та Софійську комісію (1921 р.) при них.

Через специфіку мистецтвознавчого методу Ф. І. Шміта, сформованого ще у Харківському університеті, його кафедра зосереджувала свою увагу на дослідженні історії всесвітнього мистецтва (особливо Візантії) та пам'яткоохоронній роботі. Тому й вивчення проблематики по цьому напрямку проводилось не лише через Кабінет мистецтв, але й через археологічні комісії-комітети. Також Ф. І. Шміт та співробітник Кабінету мистецтв Б. С. Бутник-Сіверський зробили вагомий внесок у дослідження дитячої художньої творчості [13, с. 116-122].

Широка робота Ф. І. Шміта з дослідження та охорони пам'яток мистецтв хоч і стала великим внеском у розвиток мистецтвознавчих досліджень, проте мала неоднозначний відгук у науковому середовищі Києва. 29 грудня 1924 р. академік пише лист Спільному зібранню ВУАН з роз'ясненням причин переходу на роботу до Російського інституту історії мистецтв у Ленінграді. Серед них він відзначає несприятливу ситуацію в «позаакадемічних впливових українських колах», які створили йому негативну репутацію «ворога української культури». Офіційно з 1 січня 1925 р. Ф. І. Шміт вийшов «поза штат» ВУАН. Проте він

і у Ленінграді продовжив свою співпрацю з Кабінетом дитячої творчості [22, арк. 16-17; 23, арк. 65-66].

У 1922 р. після реорганізації дійсних академіків на I відділі залишилось лише 8, з них 3 були мистецтвознавцями: по кафедрі української археології — М. Ф. Біляшівський, по кафедрі історії всесвітнього мистецтва — Ф. І. Шміт, по кафедрі історії українського мистецтва — член секції мистецтв УНТ О. П. Новицький [1, с. 334-335].

О. П. Новицького 11 травня 1922 р. на засіданні I відділу рекомендував на посаду Ф. І. Шміт. 12 червня 1922 р. його було висунуто Спільним зібранням ВУАН і затверджено на штатного дійсного академіка 26 червня 1922 р. [1, с. 486-487]. Вже 12 вересня 1922 р. О. П. Новицький переїхав з Криму, де він був професором Феодосійського інституту народної освіти та завідувачем Феодосійського археологічного музею, до Києва [7, с. 28]. Тут він працював у ВУАН до своєї смерті 24 вересня 1934 р.

Організаційна діяльність О. П. Новицького мала найбільший вплив на подальший розвиток мистецтвознавчих досліджень в Академії. За 12 років своєї роботи у Києві він брав участь в організації та очолював 8 структурних підрозділів ВУАН. У 1923 р. він створив та очолив Кабінет українського мистецтва та музеї при ньому (Музей діячів України та Театральний музей), а також гурток для молодих науковців «Studio» (1926 р.). При цьому ж Кабінеті до січня 1924 р. (після — увійшла до складу ВУАК) діяла Золотарська комісія, у якій також головував академік. З 1922 р. О. П. Новицький був секретарем Археологічного комітету, а після його реорганізації — очолив ВУАК (1924 р.). У складі останнього за його ініціативи 1923 р. відновила діяльність Софійська комісія, яку він також очолив.

Таким чином, під керівництвом академіків-мистецтвознавців наукова робота зосередилась у комісіях та по кабінетах при I відділі. Варто підкреслити, що початковий стан розвитку української мистецтвознавчої науки зумовив тісні міжпредметні зв'язки з іншими українознавчими галузями (археологією, етнографією). Завдання, які ставили перед собою мистецтвознавці (збирання, дослідження та охорона пам'яток культури) на той час були нероздільними з археологічною галуззю і потребували консолідації наукових сил, оскільки не завжди мали забезпечення адміністративними повноваженнями від держави.

Крім структурних підрозділів I відділу, в Академії діяли установи, які керувались Спільним зібранням (Радою) ВУАН. Відповідно до статуту, вони утворювались у випадках коли установа потребувала окремого бюджет або залучення

співробітників різних відділів [2, с. 345]. Такі установи стали ще однією групою інституцій, у яких працювали київські мистецтвознавці. До них відносились музеї, прикріплені до ВУАН: спершу, ще у 1918 р., до Академії приєднався Музей мистецтв Ханенків, а у 1921 р. з нього утворилась Картина галерея. Академіки-мистецтвознавці входили до музейних комітетів, які керували діяльністю музеїв разом з їх директорами.

Також протягом 1919-1923 рр. при Спільному зібранні діяла Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України, а з 1920 р. — Комісія енциклопедичного словника. Вони мали забезпечити становлення українського мистецтвознавства, як наукової галузі, науковою термінологією рідною мовою та висвітленням основних історичних віх та постатей у довідкових виданнях відповідно.

З 1925 р. на бюджеті Ради ВУАН перебував ВУАК, який проте керувався І відділом, оскільки очолювався академіком О. П. Новицьким. Цей комітет був результатом об'єднання зусиль українознавчих підрозділів ВУАН з метою збереження, охорони та дослідження рухомих і нерухомих пам'яток культури. Такий структурний розподіл ВУАН, з деякими змінами залежно від потреб часу, діяв до 1934 р.

Отже, завдяки заснуванню у 1918 р. УАН у Києві вперше вдалось консолідувати наукові сили, з метою дослідження мистецтва. З самого початку створення Академії в ній активізувався процес формування нової української мистецтвознавчої науки, створювались структурні установи, які мали забезпечити не лише вивчення мистецтва, а й збирання та захист культурних цінностей, їх музеєфікацію та введення у науковий обіг.

Література:

1. Історія Академії наук України. 1918—1923: Документи і матеріали / П. С. Сохань (відп. ред.), В. Г. Шмельов (ст. упоряд.). — Київ: Наукова думка, 1993. — 572 с.
2. Історія Національної академії наук України. 1924—1928: Документи і матеріали / О. С. Онищенко (відп. ред.), В. А. Кучмаренко (упоряд.). — Київ: НБУВ, 1998. — 762 с.
3. Рання історія Академії наук України: 1918—1921 / Ю. О. Храмов. — Київ: Манускрипт, 1993. — 245 с.
4. Палій В. М. Національна академія наук України. 1918—2008. Персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов. — Київ: «Фенікс», 2008. — 352 с.
5. Матвеева Л. В. Становлення Української академії наук (1918—1928 рр.) / Л. В. Матвеева // УІЖ. — 2008. — №6. — С. 4—26.
6. Білокінь С. І. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. — 286 с.
7. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність / О. І. Бонь. — Київ: Рідний край, 2004. — 219 с.

8. Бонь О. І. Федір Ернст та його діяльність у мистецтвознавчих наукових осередках у 1920—1930 роках / О. І. Бонь // Краєзнавство. — 2012. — №3. — С. 161—169.

9. Ходак І. О. Данило Щербаківський як організатор академічної науки / І. О. Ходак // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. — К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. — Вип. 7. — С. 119—129.

10. Афанасьєв В. А. Дослідник українського мистецтва Григорій Павлуцький / В. А. Афанасьєв // Народна творчість та етнографія. — 2003. — №4. — С. 13—22.

11. Нестуля С. І. Археологічний комітет Всеукраїнської Академії наук: етапи становлення / С. І. Нестуля; відп. ред. Толочко П. П. — Полтава: Вид. центр «Археологія», 1997. — 88 с.

12. Колеснікова В. А. Археологічні установи української академії наук у перші роки її існування / В. А. Колеснікова // Археологія. — 2012. — №1. — С. 115—122.

13. Ходак І. О. Кафедра всесвітнього мистецтва Всеукраїнської академії наук: інституції, персоналії, основні напрями досліджень / І. О. Ходак // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. — 2014. — №4—5. — С. 115—122.

14. Ходак І. О. Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства (1922—1930): основні напрями діяльності / І. О. Ходак // Від України до УРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 80-річчя перенесення столиці радянської України до міста Києва, м. Київ, 12 грудня 2014 р. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. — 268 с.

15. Ходак І. О. Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства: початковий етап діяльності (1922—1924) // Студії мистецтвознавчі. — 2014. — Чис. 2. — С. 109—125.

16. Вернадский В. И. Дневники 1917—1921: октябрь 1917 — январь 1920. [Щоденники] / М. Ю. Сорокина, С. Н. Киржаев, А. В. Мемелов, В. С. Неаполитанская. — Київ: Наукова думка, 1994. — 272 с.

17. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. — Київ: Видання Української Академії наук, 1919. — IV, 88, XXXIV с.

18. Перший піврік існування Української академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року / Українська академія наук. — Київ: Друкарня Українського Наукового Товариства, 1919. — 25 с.

19. Культурне будівництво в УРСР. 1917-1927: Збірник документів і матеріалів / Упор. В. М. Волковинський та ін. — Київ: Наукова думка, 1979. — 667 с.

20. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917—1941 рр.): Джерелознавче дослідження. — Дрогобич: «Колос», 2013. — Т. 2. — 1066 с.

21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 279, спр. 807, 1 арк.

22. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 26316, 18 арк.

23. ІР НБУВ, ф. 279, спр. 907. 73 арк.

Сичка М. Л. Основание искусствоведческих учреждений в структуре Украинской академии наук в 1918-1922 гг. — Статья.

Аннотация. В статье освещается организационная деятельность искусствоведов Киева (Г. Г. Павлуцкого, В. Л. Модзалевского, М. Ф. Биляшевского, Ф. И. Шмита, А. П. Новицкого и др.) по основанию искусствоведческих учреждений в Украинской академии наук (с 1921 г. — Всеукраинской академии наук). Проанализировано их вклад в развитие научной отрасли путем создания специальной исследовательской базы при Академии. Рассмотрено влияние советской власти на формирование структуры Академии. Исследовано место академиков-искусствоведов в становлении искусствоведческих институтов Академии.

Ключевые слова: искусствоведы Киева, кафедре всемирного искусства, кафедра украинского искусства, ВУАН, Г. Г. Павлуцкий, М. Ф. Биляшевский, Ф. И. Шмит, А. П. Новицкий.

Sichka M. Foundation of art institutions in the structure of the Ukrainian Academy of Sciences in 1918-1922. — The Article.

Summary. The article highlights the organizational activity of art historians in Kyiv (H. Pavlutsky, V. Modzalevsky, M. Biliashivsky, T. Schmitt, A. Nowicky etc.) on the foundation of art institutions in the Ukrainian Academy of Sciences (from 1921 — All-Ukrainian Academy of Sciences). Analyze their contribution to the development of the scientific field through a special research base in the Academy. Considered the influence of Soviet regime on the structure of the Academy. Studied position of academics of art history in the development of art institutions of the Academy.

Keywords: art historians of Kyiv, Department of World Arts, Department of Ukrainian art, Ukrainian Academy of Sciences, H. Pavlutsky, M. Biliashivsky, T. Schmitt, A. Novitsky.